

Сільчанка М.У. Праблемы азначэння паняцця крыніц права / М.У. Сільчанка // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. – Серыя 4. – Правазнаўства. – 2012 – № 4 (134) – С. 6 –13.

Уводзіны. Паняцце крыніц права – адна з вузлавых катэгорый юрыдычнай навукі, без якой не абыходзіцца ніводная нацыянальная прававая дактрына і дактрына міжнароднага права, параўнальнае правазнаўства і даследаванні па гісторыі вучэнняў аб дзяржаве і праве. Вызначыцца са зместам дадзенага паняцця і тэрмінам, праз які яно абазначаецца, асабліва важна ва ўмовах фарміравання якасна новай прававой сістэмы, да ліку якой адносіцца прававая сістэма Рэспублікі Беларусь, і адметнай нацыянальнай прававой дактрыны, якая павінна забяспечыць развіццё беларускага права ў адпаведнасці з характарам эканамічнай, сацыяльнай, палітычнай і ідэалагічнай сістэмы беларускага грамадства.

Асноўная частка. Полісемія – шматзначнасць слова, гэта значыць наяўнасць у аднаго і таго ж слова розных лексічных значэнняў, якія замацаваны за ім у мове і звязаны з рознымі кантэкстамі яго ўжывання, здаўна суправаджае працэс даследавання крыніц права. Шматзначнасць тэрміна «крыніцы права» дало падставы прафесару С.Ф. Кечак'яну ў сярэдзіне мінулага стагоддзя зрабіць выснову, якая захоўвае сваё значэнне і сёння, выснову аб тым, што паняцце крыніц права «...принадлежит к числу наиболее неясных в теории права. Не только нет общепринятого определения этого понятия, но даже спорным является самый смысл, в котором определяются слова «источник права» [1, с. 3].

Прынята лічыць, што ў навуковы зварот паняцце «крыніцы права» было ўведзена рымскім гісторыкам Цітам Лівіем у працы «Гісторыя Рыма ад заснавання горада». Апісваючы працэс распрацоўкі і прыняцця асноватворчай крыніцы рымскага права «XII табліц», Ціт Лівій падкрэсліў, што яны, «...несмотря на целую гору нагроможденных друг на друга законов, остаются истоком всего государственного и гражданского права...» [2, с. 146]. Такое разуменне тэрміна «крыніцы права» было характэрным для старажытнарымскай юрыдычнай дактрыны. Вельмі высока ацэньваў ролю «XII табліц» у развіцці рымскага права вядомы філосаф, мысліцель і юрыст Марк Тулій Цыцэрон. І Ціт Лівій, і Марк Тулій Цыцэрон глядзелі на «XII табліц» як на падмурак, з якога вырасла рымскае права ва ўсёй яго велічы і непахіснасці.

Гісторыя развіцця прававой навукі сведчыць аб тым, што тэрмін «крыніцы права» выкарыстоўваўся раней і выкарыстоўваецца зараз у некалькіх сэнсах, г.зн. што дадзеным тэрмінам абазначалі раней і абазначаюць зараз розныя сацыяльна-прававыя рэальнасці.

Па-першае, тэрмінам «крыніцы права» абазначаюцца тыя прычыны і фактары, якія прывялі калісьці да ўзнікнення права, а таксама сілы і фактары, якія сёння абумоўліваюць яго развіццё і функцыянаванне. У залежнасці ад разумення працэсаў узнікнення права тэрмінам «крыніцы права» абазначаюцца самыя розныя сілы і фактары. Так, напрыклад, у тэалагічнай тэорыі адзінай крыніцай права лічыцца Божая воля, а ў матэрыялістычнай – эканамічныя, сацыяльныя, палітычныя і псіхалагічныя фактары. У сучаснай літаратуры мы назіраем драбленне ў выкарыстанні тэрміна «крыніцы права» ў азначаным сэнсе слова і ўжо побач з тэрмінам «юрыдычныя крыніцы права» выкарыстоўваюцца таксама тэрміны «натуральныя, ідэйныя і сацыяльныя крыніцы права» [3, с. 419–423]. Тэрмінам «натуральныя крыніцы права» абазначаюцца геаграфічныя, кліматычныя фактары, якія аказваюць уплыў на фарміраванне права, на працэсы праватворчасці. Пад сацыяльнымі крыніцамі права разумеюцца сацыяльныя, палітычныя, эканамічныя ідэалагічныя,

культурныя і этнацыянальныя фактары. Прафесар М.Н. Марчанка выдзяляе «матэрыяльныя крыніцы права», пад якімі разумее эканамічныя фактары, што аказваюць уплыў на працэс праваўтварэння [4, с. 47].

Па-другое, тэрмінам «крыніцы права» абазначаецца сіла, якая непасрэдна фармулюе нормы права і надае ім агульнаабавязковае значэнне. У якасці такой сілы можа разглядацца дзяржава ўвогуле, дзейнасць дзяржавы па стварэнні норм пазітыўнага права, дзяржаўная воля, сацыялізаваная дзяржаўная воля і г.д., у залежнасці ад таго, як разумеецца працэс фарміравання і стварэння права, працэс праватворчасці і законатворчасці. Вельмі пашыраным было разуменне крыніц права ў адзначаным сэнсе слова ў савецкай юрыдычнай дактрыне. Вядомы навуковец М.Г. Аляксандраў у 40-х гадах ХХ ст. пад крыніцамі права прапанаваў разумець від дзейнасці дзяржавы, які зводзіцца да ўстанаўлення юрыдычных норм. «Источник права, – падкрэсліваў М.Г. Аляксандраў, – есть особый акт волеизъявления, который не следует отождествлять с объективированной волей» [5, с. 53]. Прыкладна гэтак жа сама азначаў крыніцы права прафесар С.С. Аляксеў, які пісаў, што асобны «...акт правотворчества является юридическим источником соответствующих юридических норм...» [6, с. 314].

Па-трэцяе, тэрмін «крыніцы права» ўжываецца для абзначэння таго «прававога матэрыялу», які быў пакладзены ў аснову адпаведнай прававой сям'і, нацыянальнай прававой сістэмы ці асобнай крыніцы права. Рымскае права з'яўляецца адной з крыніц рамана-германскай прававой сям'і менавіта ў дадзеным аспекце тэрміна «крыніцы права». Прававая сістэма Візантыі – адна з крыніц прававой сістэмы Маскоўскай дзяржавы, а Статут Вялікага княства Літоўскага, Жамойтскага і Рускага 1588 года быў выкарыстаны ў якасці адной з крыніц пры падрыхтоўцы Улажэння цара Аляксея Міхайлавіча 1649 года. Выкарыстанне тэрміна «крыніцы права» ў адзначаным ракурсе распаўсюджана сярод спецыялістаў у галіне гісторыка-прававых і палітыка-прававых даследаванняў [7, 8, 9, 10].

Па-чацвёртае, тэрмінам «крыніцы права» абазначаюць гістарычныя помнікі, якія калісьці мелі значэнне дзеючага права. Кодэкс Гая і Руская Праўда, Прахірон і Кормчая кніга – крыніцы права ў дадзеным аспекце тэрміна. Крыніцай старажытнарымскага права ў адзначаным кантэксце з'яўляюцца прамовы і навуковыя працы знакамітых рымскіх юрыстаў Гая, Папініяна, Ульпіяна, Паўла, Мадэсціна, якія выконвалі ролю дзеючага пазітыўнага права.

Па-пятае, тэрмін «крыніцы права» прыкладваецца таксама да самых розных носьбітаў інфармацыі аб праве мінулага і аб дзеючым пазітыўным праве. У адзначаным сэнсе слова да крыніц права адносяцца разнастайныя звесткі аб праве і прававых сістэмах мінулага, якія ўтрымліваюцца ў літаратурных помніках, у працах гісторыкаў, іншых вучоных, летапісах, гістарычных хроніках, археалагічных знаходках і г.д. Крыніцамі права ў адзначаным сэнсе слова з'яўляюцца даследаванні па гісторыі Рыма, якія былі праведзены Плутархам, Тацытам, Сенекай, Салюсціем Крыспам, Цітам Лівіем. У сучасным разуменні да крыніц права ў адзначаным сэнсе слова адносяцца самыя розныя дактрынальныя крыніцы, у тым ліку манаграфіі, навуковыя артыкулы, каментарыі да дзеючых крыніц права і г.д.

Па-шостае, тэрмін «крыніцы права» выкарыстоўваецца ў філасофскім сэнсе слова. Крыніцамі права ў дадзеным ракурсе з'яўляюцца ліберальныя, кансерватыўныя і г.д. ідэі, якія былі пакладзены ў аснову прававой сям'і, нацыянальнай прававой сістэмы ці асобнай крыніцы права. У дадзеным ракурсе крыніцы права адказваюць на пытанне аб тым, якія філасофскія канструкцыі знаходзяцца ў падмурку прававой сістэмы ўвогуле і сістэмы права ў прыватнасці [4, с. 50–51].

Па-сёмае, тэрмін «крыніцы права» выкарыстоўваецца ў якасці нейкага абстрактнага вобраза, які «...скорее должен помочь пониманию, чем дать понимание того, что

обозначается этим выражением» [1, с.3–4]. Прафесар С.С. Аляксееў для абазначэння крыніц пазітыўнага права выкарыстоўвае тэрміны «сховішча» і «рэзервуар» дзеючых норм права, а разглядаючы праблему выкарыстання тэрмінаў «форма права» і «крыніца права», прыходзіць да высновы, што нарматыўныя акты – гэта «...тот источник, из которого люди черпают сведения о юридических нормах» [6, с. 213]. Метафарай лічаць тэрмін «крыніцы права» акадэмік Б.М. Тапарнін [11, с. 9] і прафесар А.А. Рубанаў [12, с. 42].

Па-восьмае, тэрмін «крыніцы права» выкарыстоўваецца ў спецыяльна-юрыдычным (ці фармальна-юрыдычным) сэнсе слова. У гэтым ракурсе тэрмінам «крыніцы права» абазначаюцца знешнія формы выяўлення і замацавання норм дзеючага пазітыўнага права ў той ці іншай нацыянальнай прававой сістэме. Дадзены ракурс разумення тэрміна «крыніцы права» быў вельмі распаўсюджаны ў дарэвалюцыйнай расійскай дактрыне. Так, напрыклад, разумеў тэрмін «крыніцы права» вядомы рускі вучоны-юрыст М.М. Каркуноў [13, с. 66]. Выкарыстанне тэрміна «крыніцы права» ў разглядаемым сэнсе было характэрным і для савецкай юрыдычнай дактрыны. У чатырохтомным выданні курса марксісцка-ленінскай агульнай тэорыі дзяржавы і права пад крыніцай права ў юрыдычным сэнсе слова разумелася форма выяўлення правіла, якая надае яму якасць прававой нормы [14, с. 580]. Прафесар С.Л. Зіўс, зыходзячы з таго, што «...норма права не существует и не может существовать вне источника права – оболочки бытия правовой нормы» [15, с. 9], абгрунтоўвае палажэнне аб тым, што пад крыніцай права трэба разумець форму ўстанаўлення і выражэння прававых норм [15, с. 9, 22–23].

Аналізуючы розныя зрэзы і аспекты выкарыстання тэрміна «крыніцы права», прафесар М.М. Марчанка прыйшоў да высновы, што «... формально-юридическое представление об источниках права в отечественной и зарубежной юридической литературе является в настоящее время, пожалуй, наиболее распространённым и наиболее часто употребляемым» [4, с.51]. Мы пагаджаемся з прафесарам Марчанкам М.Н. і ў якасці дадатковага аргумента спашлёмся на энцыклапедычныя выданні, у якіх традыцыйна падаюцца самыя пашыраныя ўжыванні пра ўжываемы тэрмін. У юрыдычным энцыклапедычным слоўніку пад крыніцай права прапануецца разумець дзяржаўна-афіцыйную форму выяўлення і існавання юрыдычных норм [16, с. 297]. У вялікім юрыдычным слоўніку, які выдадзены ў Расійскай Федэрацыі, пад крыніцамі права прапануецца разумець формы замацавання (знешняга выяўлення) прававых норм [17, с. 240]. У вялікай юрыдычнай энцыклапедыі, якая таксама выдадзена ў Расійскай Федэрацыі, пад крыніцамі права таксама разумеюцца спосабы замацавання і выяўлення прававых норм [18, с. 241].

Магчыма, што юрысты не могуць вызначыцца з аднастайнасцю ў разуменні тэрміна «крыніцы права» не ў апошнюю чаргу яшчэ і таму, што сам зыходны тэрмін «крыніцы» шматзначны. Так, у тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы пад тэрмінам «крыніца» прапануецца разумець: «**1.** Натуральны выхад падземных вод на паверхню зямлі, а таксама вадаём, які ўтварыўся на месцы выхаду падземных натуральных вод. *Прынесці вады з крыніцы.* **2.** перан.,чаго. Тое, што дае пачатак чаму-н., служыць асновай для чаго-н. *К. Святла. К. Добра.* **3.** Письмовыя помнікі, дакументы, яна аснове якіх пішуцца навуковыя даследаванні. *Мовазнаўчыя крыніцы*» [19, с. 304]. Амаль такое тлумачэнне тэрміна крыніца даецца і ў слоўніку рускай мовы С.І. Ожагава, дзе тэрмінам «крыніцы» абазначаюцца: «**1.** Струя жидкости, вытекающая из земли. *И. Минеральной воды. Нефтяной.* **2.** перен. То, что даёт начало чему-н., откуда исходит что-н. *Солнце – источник света. И. Всех зол. Сведения из верного источника.* **3.** Письменный памятник, документ, на основе которого строится научное исследование. *Источники для истории края. Использовать все доступные источники* [20, с. 222].

Як ставіцца да шматзначнасці ў разуменні і азначэнні аднаго і таго ж тэрміна? Адказы тут розныя. Так, С.В. Бошна, у шматзначнасці тэрміна «крыніцы права» бачыць, «...не только не недостаток, а достоинство, которое даёт возможность учесть неполное совпадение права и закона, несовершенство формы, её отрыв от источника и сущности» [21, с. 8]. У беларускай юрыдычнай навучы аналагічнай пазіцыі прытрымліваецца К.Л. Тамашэўскі, які падкрэслівае, што полісемія ў выкарыстанні паняцця «крыніцы права» мае «...важное теоретическое и методологическое значение <...> полный отказ от использования этой категории, а также её сужение до одного единообразного смысла нецелесообразны, поскольку этот термин давно устоялся в юридической литературе, а его понятие является настолько дискуссионным и неоднозначным, особенно в условиях плюрализма типов правопонимания, что дать ему единое (интегративное) определение <...> не представляется возможным» [22, с. 8].

Па дадзеным пытанні выказаны і іншыя меркаванні. Для юрыспрудэнцыі – навукі, якая патрабуе дакладнасці, яснасці і аднастайнасці ў разуменні і выкарыстанні тэрмінаў і паняццяў, асабліва для прававой дагматыкі, якая дасканала вывучае дзеючыя прававыя сістэмы, фармуліруе заканамернасці развіцця права і прапановы па ўдасканаленню дзеючага пазітыўнага права, – полісемія з’яўляецца справай непажаданай, бо яна вядзе да своеасаблівага «тэрміналагічнага крызісу». Яшчэ Ш. Мантэск’ё ў працы «Дух законаў» вылучыў патрабаванне, каб словы закона выклікалі ў людзей аднолькавыя паняцці [23, с. 651–653]. Адзін з класікаў айчыннай тэорыі заканадаўчай тэхнікі І.Л. Браўдэ адносна шматзначнасці тэрмінаў, якія выкарыстоўваюцца ў справе стварэння законаў, адзначаў: «Недопустимо применение того же термина к разным по содержанию понятиям» [24, с. 105]. Аналагічнае патрабаванне да правілаў выкарыстання прававой палісеміі вылучаюць і сучасныя аўтары. Так, у навучальным дапаможніку, які падрыхтаваны калектывам аўтараў з Інстытута заканадаўства і параўнальнага правазнаўства пры Урадзе Расійскай Федэрацыі да такіх правіл адносяцца: «1) недопустимость использования не устранённой грамматическим предложением или сочетанием многозначности слова (словосочетания). Многозначное по своей природе слово требует конкретизации, уточнения, привязки к смыслу предложения; 2) недопустимость «насыщения» текста будущего нормативного акта многозначными словами и сочетаниями. Обилие слов с переносным значением отрицательно влияет на точность выражения юридических норм, что вызывает трудности их понимания и толкования» [25, с. 75].

Пры полісеміі патрабуецца ўдакладненне сэнсу ўжываемага тэрміна, бо без гэтага як навукоўцы-юрысты, так і правапрымяняльнікі, простыя карыстальнікі дзеючага пазітыўнага права перастаюць разумець адзін аднаго. Недапушчальнымі трэба лічыць такія сітуацыі ў працэсе рэалізацыі правоў і свабод чалавека, бо гэта суправаджаецца шматлікімі іх парушэннямі. Зусім непажаданай з’яўляецца шматзначнасць юрыдычнага тэрміна пры прымяненні норм права, бо гэтыя працэсы звязаны, як правіла, з ужываннем моцных сродкаў дзяржаўнага прымусу. Для забеспячэння аднастайнага разумення і прымянення норм пазітыўнага права да самых разнастайных жыццёвых сітуацый, у мэтах усталявання справядлівасці ў грамадскіх адносінах патрэбна абсалютна аднолькавае разуменне зместу норм пазітыўнага права і адпаведна тых тэкстаў, у якіх яны выкладаюцца, усімі суб’ектамі права: і тымі, хто стварае крыніцы дзеючага пазітыўнага права, і тымі, хто іх прымяняе, і тымі, хто імі карыстаецца.

Усе гэтыя акалічнасці не аднойчы прымушалі спецыялістаў і практыкаў у галіне права прыйсці да паразумення ў аднастайным выкарыстанні тых ці іншых юрыдычных тэрмінаў. У рамана-германскай прававой сістэме «кансэнсус» дасягаўся часцей за ўсё шляхам азначэння спрэчнага тэрміна ў заканадаўстве, г.зн. шляхам фармулявання дэфінітыўных норм права. Пасля гэтага азначаны тэрмін уваходзіў у паўсядзённую

прававую практыку і замацоўваюцца ў ёй у пэўным сэнсе. Аднак далёка не заўсёды спробы менавіта такога выйсця з «тэрміналагічнага крызісу» могуць быць паспяховымі. Справа ў тым, што ў юрыдычнай навуцы і прававой сістэме існуюць тэрміны, якія не выкарыстоўваюцца ў пазітыўным праве і таму не аказваюць непасрэднага ўплыву на правапрымяняльны працэс. Менавіта да гэтай катэгорыі і адносіцца тэрмін «крыніцы права». У пазітыўным праве выкарыстоўваюцца тэрміны, якія абазначаюць асобныя віды крыніц права – закон, дэкрэт, указ, пастанаўленне, звычай і г.д., а родавы тэрмін «крыніцы права» ўжываецца пераважна ў навукавай і вучэбнай літаратуры. Гэта выратоўвае юрыдычную практыку, але пакідае поле для шматлікіх, часта схаластычных навуковых спрэчак.

Але калі нельга прыйсці да аднастайнага разумення тэрміна праз яго азначэнне ў пазітыўным праве, то гэта можна зрабіць праз дасягненне кансэнсусу ў азначэнні тэрміна паміж навукоўцамі і практыкамі.

У юрыдычнай літаратуры неаднаразова рабіліся спробы дасягнуць дамоўленасці аб аднастайным выкарыстанні тэрміна «крыніцы права». Прафесарам Явічам Л.С. быў прапанаваны шлях да паразумення, які зводзіцца да выкарыстання тэрміна «крыніцы права» ў двух сэнсах: матэрыяльным і юрыдычным [26, с. 38]. Два гэтыя ўзроўні ў разуменні катэгорыі «крыніцы права» непарыўна пераплятаюцца з гісторыяй узнікнення грамадства [27, с. 10]. Пры гэтым тэрмінам «крыніцы права» ў матэрыяльным сэнсе слова абазначаюцца самыя разнастайныя эканамічныя, сацыяльныя, палітычныя, культурныя, этнаграфічныя і іншыя фактары, якія знаходзяцца па-за прававым полем, але маюць патэнцыяльную магчымасць увасобіць прынцып нарматыўнасці, які іманентна ўласцівы чалавечай супольнасці ў выглядзе прававых норм. Тэрмін жа «крыніцы права» ў фармальна-юрыдычным сэнсе слова абазначае існуючыя крыніцы пазітыўнага права: нарматыўны прававы акт, прававы звычай, прававы прэцэдэнт ці дагавор нарматыўнага зместу і г.д. Аналагічную пазіцыю выказаў французкі даследчык Бержэль Ж.-Л., які зазначыў, што тэрмінам крыніцы права «...принято обозначать одновременно содержательные и формальные источники права» [28, с. 97]. Пад змястоўнымі (сутнаснымі) крыніцамі права Ж.-Л. Бержэль разумее ствараючыя сілы права, якія забяспечваюць нормы матэрыяльнай асновай, а пад фармальнымі – спосабы існавання юрыдычных норм, сярод якіх выдзяляе закон, звычай, судовую практыку і тлумачэнне законаў.

Вельмі грунтоўна і падрабязна праблему шматзначнасці тэрміна «крыніцы права» разглядаў прафесар А.Ф. Шабанаў. У 60-х гадах ХХ ст. ён выступіў з прапановай аб тым, каб у літаратуры, якая прысвечана пытанням праватворчай дзейнасці дзяржавы і тым формам, у якіх аб'ектываюцца вынікі гэтай дзейнасці, выкарыстоўваць тэрмін «формы права», таму што законы, іншыя акты, у якіх змяшчаюцца нормы права, самі па сабе не ствараюць права. У гэтых варунках іх нельга лічыць крыніцамі права. Законы і іншыя акты з'яўляюцца толькі формамі замацавання і выяўлення норм права і, як усялякая форма, не могуць быць крыніцай свайго зместу – норм права. Тэрмінам «крыніцы права» прафесар А.Ф. Шабанаў прапанавана абазначаць тую сілу, што надае нормам права агульнаабавязковы характар. «В государственной власти, – пісаў ён, – советские юристы вполне естественно видят и силу, которая придает праву общеобязательное значение», пры гэтым падкрэсліваў, што сілай «...создающей право, являются материальные условия жизни общества (как первоисточник всей надстройки) и государство (как непосредственный источник права)» [29, с. 32–44]. Беларускі даследчык С.А. Трахіменак фактычна далучаецца да пазіцыі прафесара А.Ф. Шабанава і, абапіраючыся на тлумачэнне тэрмінаў «крыніца» і «форма», якое даецца ў слоўніку рускай мовы С.І. Ожагава, прыходзіць да высновы, што крыніца права – гэта фактар, які парадзіў права як па зместу, так і па форме, а форма права – гэта

права, якое было знешне аб'ектызавана. Ён лічыць, што нарматыўны прававы акт, прававы звычай, юрыдычны прэцэдэнт з'яўляюцца разнавіднасцямі форм права, а крыніцай права ў спецыяльным юрыдычным сэнсе з'яўляецца дзейнасць дзяржавы [30, с. 9–10].

Значым, што пазіцыя прафесара А.Ф. Шабанава раскрытыкавана на той жа самай падставе, на якой крытыкуецца і выкарыстанне тэрміна «крыніцы права» – на падставе шматзначнасці тэрміна «форма права». Прафесар С.С. Аляксееў у гэтай сувязі справядліва падкрэсліў, што тэрмін «форма права» «...многозначен и может быть использован при рассмотрении права в самых разных значениях» [6, с.213], а прафесар С.Л. Зіўс, маючы на ўвазе той факт, што сярод навукоўцаў «галіновага» профілю пазіцыя прафесара А.Ф. Шабанава не знайшла шырокай падтрымкі, пісаў: «Демон сомнений их не смутил. Искусу поддались лишь некоторые «общие» теоретики права» [15, с. 22].

У сучаснай юрыдычнай літаратуры тэрміны «крыніцы права» і «формы права» выкарыстоўваюцца ў розных значэннях, і існуе па меншай меры тры пазіцыі адносна таго, якім чынам яны суадносяцца паміж сабой [21, с. 6–7]: 1) тэрміны «форма права» і «крыніца права» з'яўляюцца тоеснымі; 2) тэрміны «формы права» і «крыніцы права» раздзяляюцца, але раздзел іх праводзіцца ў розных варыянтах; 3) поўнае раздзяленне гэтых тэрмінаў і паняццяў без іх перасячэння, але пры наяўнасці іншых тэрмінаў, пры дапамозе якіх тэрміны «форма права» і «крыніцы права» можна супаставіць паміж сабой.

У агульным плане мы падзяляем трэці з адзначаных метадалагічных падыходаў. Неабходна выйсці за межы своеасаблівай дыхатаміі «крыніца права – форма права», а таксама камбінавання вядомых тэрмінаў і словаспалучэнняў – крыніцы (формы) права ці формы (крыніцы) права.

Для азначэння знешніх форм выражэння і замацавання дзеючага ў грамадстве пазітыўнага права можна было б выкарыстоўваць тэрмін, які найбольш адэкватна адпавядае характару той прававой рэальнасці, якую азначаюць – таго афіцыйна замацаванага «рэзервуара», у якім змяшчаюцца нормы дзеючага права. Такім тэрмінам можа быць тэрмін «крыніцы права» [31, с. 41–42]. Пры такім падыходзе да вызначэння зместу паняццяў і тэрмінаў пад формамі права можна было б разумець правасвядомасць, прававыя адносіны, фармалізаванае права, прававыя акты індывідуальнага характару і шэраг іншых прававых рэалій, у якіх рэальна існуе, праяўляецца дзеючае пазітыўнае права. Тэрмін «крыніцы права», такім чынам, будзе выкарыстоўвацца для характарыстыкі тых афіцыйна прызнаных сродкаў замацавання і функцыянавання агульнаабавязковых, фармальна азначаных правілаў паводзінаў – норм пазітыўнага права.

Пры вырашэнні пытання аб суадносінах паняццяў і тэрмінаў «крыніцы права», «формы права», трэба мець на ўвазе, што на змест кожнага з гэтых тэрмінаў найпрост уплываюць падыходы да вызначэння паняцця і сутнасці права. На дадзены аспект праблемы звярталі ўвагу беларускія і расійскія даследчыкі [32–35], але ён патрабуе больш грунтоўнага і самастойнага аналізу. Разам з тым, уплыў канцэпцый праваразумеання на вызначэнне зместу аналізуемых тэрмінаў не трэба перабольшаць і тым больш абсалютызаваць. На дактрынальным узроўні такія сувязі можна акрэсліць толькі ў самым агульным плане. Натуральна, больш шчыльныя залежнасці існуюць паміж тэрмінамі «крыніца права», «форма права» ў тых прававых сістэмах, дзе існуе легальнае азначэнне паняцця права.

Пасля распаду савецкай прававой сістэмы і ва ўмовах фарміравання якасна новай прававой сістэмы ў Расійскай Федэрацыі, іншых дзяржавах СНД, у юрыдычнай літаратуры было выказана меркаванне аб тым, што пад крыніцай права трэба разумець абумоўлены характарам разумення права спосаб прызнання сацыяльных норм у якасці абавязковых [36, с. 219]. Справа, аднак, у тым, што ў межах адной і той жа, напрыклад, нацыянальнай

прававой сістэмы Расійскай Федэрацыі, існуе адзіная сістэма крыніц пазітыўнага права, але ў той жа самы час рэальна існуе некалькі тэорый (канцэпцый) разумення права. Такая ж карціна назіраецца і за межамі рамана-германскай прававой сям'і. Напрыклад, у Індыі побач пражываюць мусульмане, якія маюць сваю адметную канцэпцыю разумення права, і індусы, разуменне права ў якіх не падобна на мусульманскую тэорыю, тым не менш, у дзяржаве існуе адзіная для ўсіх грамадзян, усёй супольнасці сістэма крыніц права.

Акрамя гэтага, у словазлучэннях – «разуменне права – спосаб прызнання сацыяльных норм у якасці абавязковых» – вядучай з'яўляецца не першая, а другая частка. Аналіз розных прававых сістэм з іх адметнымі сістэмамі крыніц права, характарам стварэння права сведчыць аб тым, што разуменне права звычайна абумоўліваецца вывучаемай прававой рэальнасцю ва ўсёй яе складанасці і непаўторнасці. Для рамана-германскай прававой сям'і, дзе галоўнай крыніцай права з'яўляецца выдадзены дзяржавай нарматыўны прававы акт, найбольш характэрнымі з'яўляюцца тэарэтычныя канцэпцыі нарматывісцкага плану, у якіх права разумеецца ў якасці сістэмы норм дзеючага пазітыўнага права і звычайна характарызуецца праз сувязь з дзяржавай. Наадварот, у мусульманскай прававой сістэме, дзе асноўнымі крыніцамі права з'яўляюцца Свяшчэннае пісанне, і права разумеецца не інакш, як Божы дар, яго сувязь з дзяржавай не з'яўляецца істотнай для праваразумення.

Разам з тым, спрэчкі аб разуменні зместу тэрміна «крыніцы права» не прайшлі бяследна. Паступова ў навуковай літаратуры для абазначэння тых сілаў, што абумоўліваюць існаванне і развіццё права, сталі выкарыстоўваць паняцце фактараў праватворчасці. Такім чынам, было значна звужана кола тых сацыяльна-прававых рэальнасцей, якія абазначаюцца тэрмінам «крыніцы права» і быў зроблены важны крок да ўстанаўлення аднастайнага разумення дадзенага тэрміна. Можна выказаць меркаванне, што развіццё тэорыі крыніц права і надалей будзе праходзіць у кірунку замацавання самастойнага тэрміна за кожным з адзначаных аспектаў, якія сёння абазначаюцца агульным тэрмінам «крыніцы права». Адпаведныя, невядомыя пакуль што нам тэрміны будуць вынайздзены і да іншых аспектаў разумення тэрміна «крыніцы права». Напрыклад, шырока выкарыстоўваецца словаспалучэнне «помнікі права» ў гісторыка-прававых даследаваннях. Дадзены тэрмін можна было б больш шырока выкарыстоўваць і ў тэорыі дзяржавы і права для абазначэння крыніц права адносна гістарычных прававых сістэм.

Высновы. Азначэнне крыніц права ў якасці знешніх форм выражэння і замацавання права адпавядае прыродзе беларускага права, заснавана на дактрынальнай традыцыі, у межах якой развіваецца сучасная беларуская юрыдычная навука, знаходзіцца ў рэчышчы азначэння права, якое ўтрымліваецца ў беларускім заканадаўстве. Прапанаваны падыход да азначэння крыніц права з'яўляецца прыдатным для даследавання працэсаў праватворчасці, рэалізацыі і прымянення права, іншых складовых частак прававой сістэмы Рэспублікі Беларусь.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Кечекьян, С.Ф. О понятии источника права / С.Ф. Кечекьян // Учёные записки МГУ. – Вып. 116. – Кн. 2 – М., 1946. – 134 с.
2. Тит Ливий. История Рима от основания города. Т.1./ Ред. пер. М.Л. Гаспаров и Г.С. Кнабе; отв. ред. Е.С. Голубцова. – М.: Наука, 1989. – 576 с.
3. Любашиц, В.Я. Теория государства и права: учебник / В.Я. Любашиц, А.Ю. Мордовцев, А.Ю. Мамычев. – Изд. 2-е. доп. и перераб. – Ростов н/Д : Феникс, 2010. – 700, [4] с. – (Высшее образование).

4. Марченко, М.Н. Источники права: Учебное пособие / М.Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 760 с.
5. Александров, Н.Г. Понятие источника права / Н.Г. Александров // Ученые труды ВЮОН. – Вып. VIII. – М., 1946. – С. 3–48.
6. Алексеев, С.С. Общая теория права: В 2-х томах/ С.С. Алексеев – Т. 2 – М.: Юрид. лит. 1982. – 360 с.
7. Басюк, І.А. Праблемы зацвярджэння Статута Вялікага княства Літоўскага 1588 года Соймам Рэчы Паспалітай / І.А. Басюк // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы – Сер. 4. – Правазнаўства. – 2008. – № 2. – С. 67 – 70;
8. Доўнар, Т.І. Крыніцы права Беларусі перыяду Вялікага княства Літоўскага / Т.І. Доўнар// Веснік гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы. – Сер. 4. – Правазнаўства. – 2008. – № 1. – С. 29 – 32;
9. Доўнар, Т.І. Крыніцы права Беларусі старажытнага перыяду / Т.І. Доўнар// Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я.Купалы. – Сер. 4. – Правазнаўства. – 2009. – № 1. – С. 35 – 44 ;
10. Доўнар, Т.І. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: вучэб дапам. / Т.І. Доўнар. – Мінск: ДІКСТ БДУ, 2011. – 552 с.
- 11.Топорнин, Б.Н. Система источников права: тенденции развития / Б.Н. Топорнин // Судебная практика как источник права.– М.,2000. – С. 3 – 24.
12. Рубанов, А.А. Понятие источника права как проявление метафоричности юридического сознания / А.А. Рубанов // Судебная практика как источник права. – М., 1997. – с. 41 – 46.
13. Коркунов, Н.М. Лекции по общей теории права / Н.М. Коркунов.–СПб.,1909. – 421 с.
14. Марксистско-ленинская общая теория государства и права. В 4 – х томах. – Т. 1. – Основные институты и понятия. – М., 1970. – 742 с.
15. Зивс, С.Л. Источники права / С.Л. Зивс. – М.: Наука, 1981. – 182 с.
16. Юрыдычны энцыклапедычны слоўнік /Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.; С.В. Кузьмін і інш. – Мн:БелЭН, 1992. – 636 с.
17. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я Сухарева, В.Е. Крутских. – 2 – ое изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА – М, 2002. – 704 с.
18. Большая юридическая энциклопедия. М.: Эксмо, 2008. – 688 с.
19. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65 000 слоў / Пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко; Афармленне А.М. Хількевіча. – Мн.: БелЭН, 1996. – 784 с.
20. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / Под ред. докт. филол. наук, проф. Н.Ю. Шведовой. – 16-ое изд., испр. – М.: Рус. Яз., 1984. – 797 с.
21. Бошно, С.В. Правотворчество: путь от источника к форме права. Лекции / С.В. Бошно. – М.: Изд – во РАГС, 2002. – 102 с.
22. Томашевский, К.Л. Новые концептуальные подходы к понятию и классификации источников трудового права/ К.Л. Томашевский // Вестник БГУ . – 2010. – № 1. – С. 6 – 10.
23. Мантескье, Ш. О духе законов / Ш. Мантескье // Избранные произведения. – М.: Госполитиздат, 1955. С. 15 – 680.
24. Брауде, И.Л. Избранное: Очерки законодательной техники. Некоторые вопросы системы советского права/ И.Л. Брауде. – М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации, 2010. – 159 с.
25. Юридическая техника: Учебное пособие по подготовке законопроектов и иных нормативных правовых актов органами исполнительной власти / Институт законодательства и сравн. Правоведения при Правительстве Рос. Федерации; Под ред. член-корр. Т.Я. Хабриевой, проф. Н.А. Власенко. – М: Эксмо, 2009. – 272 с.
26. Явич, Л.С. Сущность права/ Л.С. Явич. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1985. –207 с.

27. Иванюк, О.А. Источник права и форма права: проблема соотношения понятий / О.А. Иванюк // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Сер. 4. – Правазнаўства. – 2008. – № 2 (70). – С. 8 – 11.
28. Бергель, Ж.Л. Общая теория права / Под общ. ред. В.Н. Даниленко / Пер. с фр. – М.: Издательский дом NOTABENE, 2000. – 576. с.
29. Шебанов, А.Ф. Форма советского права/ А.Ф. Шебанов. – М.: Юридическая литература, 1968. – 289 с.
30. Трахименок, С.А. Значение дифференциации терминов «источник права» и «форма права» для достижения целей правового регулирования / С.А. Трахименок // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. – Сер. 4. – Правазнаўства. – 2008. – № 1 (66). – С.8 – 10.
31. Сільчанка, М.У. Паняцце і віды крыніц сучаснага беларускага права / М.У. Сільчанка // Веснік Канстытуцыйнага Суда Рэспублікі Беларусь. – 2006. – № 2. – С. 41 – 49.
32. Дубовицкий, В.Н. Правопонимание и источники права / В.Н. Дубовицкий // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 4. – Правазнаўства. – 2008. – № 2 (70). – С. 3 – 11.
33. Егоров, А.В. Понятие и источники романо-германского права / А.В. Егоров, А.Г. Егорова // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я.Купалы. – Сер. 4. – Правазнаўства. – 2008. – № 3. – С. 7 – 10;
34. Сільчанка, М.У. Праблемы азначэння паняцця, вызначэння відаў, юрыдычнай сілы і сістэмы крыніц права / М.У. Сільчанка // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я.Купалы. – Сер. 4. – Правазнаўства. – 2008. – № 2. – С. 11 – 17;
35. Станкевич, О.Г. Экономические законы как материальный источник права / О.Г. Станкевич // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я.Купалы. – Сер. 4. – Правазнаўства. – 2008. – № 2. – С. 17 – 23;
36. Теория права и государства: учебник / под ред. Г.Н. Манова. М.: Изд-во БЕК, 1995. – 456 с.